

مسئولیت بین‌المللی بازیگران غیردولتی در فضای ماورای جو

حسین نواده توپچی *

وحید بذار **

چکیده

طبق کنوانسیون مسئولیت بین‌المللی در قبال خسارات ناشی از اشیای فضایی (۱۹۷۲)، تنها دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی ممکن است در قبال این خسارات، دارای مسئولیت بین‌المللی شوند و افراد و شرکت‌های غیردولتی تنها در قبال دولت متبوع خویش که موظف به جبران خسارات ناشی از فعالیت‌های ایشان است، ممکن است طبق حقوق داخلی، مجبور به جبران خسارت شوند. با توجه به اینکه فعالیت‌های فضایی سازمان‌های غیردولتی در چند دهه اخیر بسیار گسترش یافته است، این مقاله سعی دارد تا به این پرسش اصلی پاسخ دهد که آیا امکان تعیین نظام مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی بین‌الدولی که در حقوق بین‌الملل فضا به نظم کشیده شده است، بر سازمان‌های غیردولتی وجود دارد یا خیر؟

واژگان کلیدی

بازیگران غیردولتی، فضای ماورای جو، مسئولیت، سازمان‌های غیردولتی

Email: htoupchi@gmail.com

* عضو هیئت‌علمی دانشگاه عالی دفاع ملی

Email: vahidbazzar@gmail.com

** دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل دانشگاه علامه طباطبایی

تاریخ پذیرش: ۹۵/۲/۱۳

تاریخ ارسال: ۹۴/۱۱/۱۷

فصلنامه راهبرد / سال بیست و پنجم / شماره ۸۰ / پاییز ۱۳۹۵ / صص ۲۳۱-۲۰۵

جستار گشایی

جایگاه و اهمیت نظام مسئولیت بین‌المللی و جبران خسارت زیان‌دیدگان ناشی از فعالیت‌های فضایی، از همان بدو نظام‌مند کردن فعالیت‌های فضایی در قالب اسناد بین‌المللی، مورد توجه فعالان و صاحب‌نظران این عرصه قرار گرفت. نخستین سند بین‌المللی فضایی؛ یعنی معاهده اصول حاکم بر فعالیت‌های کشورها در کاوش و بهره‌برداری از فضای ماورای جو از جمله ماه و سایر اجرام آسمانی (۱۹۶۷)، در مواد ۶ و ۷ خود به این مهم پرداخت؛ اما با وجود این دو ماده نیز، جامعه بین‌المللی خلأ وجود یک سند جامع در زمینه مسئولیت بین‌المللی در فضای ماورای جو را احساس می‌کرد. این نقصان سرانجام مرتفع شد و کنوانسیون مسئولیت ناشی از خسارات فضایی، در سال ۱۹۷۲ تنظیم و به مرحله اجرا درآمد. بعدها آمار باورنکردنی جان‌باختن چهار درصد از افرادی که به فضای ماورای جو مسافرت می‌کنند، به همراه فجایع و حوادثی چون کاسموس ۹۵۴^۱، چلنجر^۲، کلمبیا^۳ و حادثه اخیر اسکیلد کامپوزیت^۴ نشان داد که این نگرانی کاملاً به‌جا و صحیح بوده است (بنسوسان، ۱۳۸۹: ۵۳). علاوه بر خطر بسیار بالای فعالیت‌های فضایی و اجتناب‌ناپذیر بودن خسارات ناشی از آن، این فعالیت‌ها همچنین ممکن است منجر به ایجاد فجایع عظیمی در کشورهای ثالث شوند. گواه روشن این واقعیت، تصادم غیرقابل پیش‌بینی ماهواره تجاری ایریدیوم ۳۳ آمریکایی^۵ (حدود ۹۰۰ کیلوگرمی) با ماهواره ازکار افتاده کاسموس ۲۲۵۱ روسی^۶ (حدود ۵۰۰ کیلوگرمی) است (Jakhu, 2010: 254). این اتفاق که در سال ۲۰۰۹ میلادی روی داد، پس از زمان کوتاهی رادارسات ۱ و ۲ دولت کانادا را مورد تهدید قرار داد (Martinez, 2010: 14).

نظام مسئولیت بین‌المللی و انتساب مسئولیت در حقوق فضای ماورای جو، تا حدودی متفاوت از قواعد عام مسئولیت بین‌المللی در حقوق بین‌الملل است. در حالی که طبق طرح مسئولیت دولت‌ها (۲۰۰۱)، دولت با نقض تعهد بین‌المللی خویش که به وی قابل انتساب است،^(۱) مرتکب فعل متخلفانه و در نتیجه باعث ایجاد مسئولیت بین‌المللی خویش می‌شود، در حقوق فضای ماورای جو، صرف ورود خسارت، موجب ایجاد مسئولیت بین‌المللی خواهد شد.^(۲)

1. Cosmos 954
2. Challenger
3. Columbia
4. Scaled Composite
5. Iridium 33
6. Cosmos 2251
7. Radarsats I and II

همان‌طور که مشخص است، ورود خسارت که یکی از ارکان اصلی ایجاد مسئولیت در حقوق فضای ماورای جو است، در قواعد عام مسئولیت بین‌المللی جایگاهی ندارد.

حقوق فضای ماورای جو در مبحث انتساب مسئولیت بین‌المللی نیز متمایز از قواعد عام مسئولیت بین‌المللی است. درحالی‌که فرض مسئولیت یکجا و مستقیم دولت در قبال اعمال موجودیت‌های غیردولتی کاملاً بی‌سابقه است (Cheng, 1994: 145) و طبق طرح مسئولیت دولت‌ها (۲۰۰۱)، دولت‌ها تنها در قبال تخلفات ارگان‌های دولتی خویش،^(۳) رفتار کنترل و هدایت‌شده از سوی دولت^(۴) و در حالتی استثنائی، در قبال تأیید رفتار متخلفانه^(۵) مسئولیت بین‌المللی دارند، در حقوق فضا، در قبال خسارت وارده از سوی اشخاص حقیقی و نهادهای خصوصی (بازیگران غیردولتی)،^۸ به‌طور مطلق مسئولیت بین‌المللی دارند^(۶) و نمی‌توان در این حوزه، برای مراجعه به بازیگران غیردولتی از مجاری بین‌المللی استفاده کرد.^(۷)

همچنین اسناد حقوق بین‌الملل فضایی، یک نظام مسئولیت مبتنی بر مکان ایراد خسارت را فراهم می‌آورند؛ بدین معنا که نظام مسئولیت به این واقعیت بستگی دارد که اشیای فضایی خسارت را در کجا ایجاد کرده باشند (خزایی، ۱۳۹۰: ۱۰۴).^(۸) اگر خسارت در روی سطح زمین ایجاد شود یا به هواپیمای در حال پرواز وارد آمده باشد، دولت پرتاب‌کننده مطلقاً مسئول تلقی می‌گردد^۹ و نیازی به اثبات تقصیر یا بی‌مبالاتی نیست و در مقابل، اگر خسارت در مکانی غیر از سطح زمین به فضاپیمای در حال پرواز متعلق به دولت دیگر ایجاد شود، دولت پرتاب‌کننده در صورتی مسئول است که تقصیر وی به اثبات برسد (Kayser, 2004: 50-51).^{۱۰} درحالی‌که در نظام مسئولیت در حقوق بین‌الملل، مکان وقوع خسارت، تأثیری بر مبنای ایجاد مسئولیت ندارد.

برای دولت پرتاب‌کننده^{۱۱} که تنها مسئول خسارات وارده از سوی یک شیء فضایی^{۱۲} خواهد بود، چهار حالت متصور است؛ یعنی در جریان ورود یک خسارت فضایی ناشی از یک پرتاب واحد، چهار دولت ممکن است دولت پرتاب‌کننده تلقی شوند: ۱. دولتی که شیء فضایی را پرتاب می‌کند. ۲. دولتی که زمینه پرتاب شیء فضایی را فراهم می‌کند. ۳. دولتی که از قلمرو آن، یک شیء فضایی پرتاب می‌شود. ۴. دولتی که از تأسیسات آن، یک شیء فضایی پرتاب می‌شود.^(۹) به‌عنوان مثال، فرض کنید یک شیء فضایی که زمینه پرتاب آن را دولت چین فراهم کرده است، به‌وسیله روسیه و از تأسیسات پرتابی پاکستان که در خاک ایران مستقر است، به

8. Non-Governmental Entities

9. Absolute Liability

10. Liability based on Fault

11. Launching State.

12. Space Object.

فضا پرتاب شود. در عین حال، معیار مسئولیت دولت پرتاب‌کننده از این نظر قابل انتقاد است، در حالتی که یک دولت، یک شئی فضایی را در سیاره‌ای در فضا می‌سازد و آن را در همان مکان مستقر می‌گرداند، هیچ پرتابی انجام نمی‌گیرد، ولی شئی فضایی در فضای ماورای جو قرار می‌گیرد.

پیش از پرداختن به بحث مسئولیت بین‌المللی بازیگران بین‌المللی، لازم به ذکر است از آنجایی که ماده ۷ معاهده فضا (۱۹۶۷) (اصل مسئولیت بین‌المللی واردکننده خسارات فضایی)، امروزه بخشی از حقوق بین‌الملل عرفی تلقی می‌شود، پس کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) که شرح دقیق این ماده محسوب می‌شود نیز، بی‌گمان جزئی از حقوق بین‌الملل عرفی است (دست‌کم در خصوص مقررات ماهوی مسئولیت) (Trepczynski, 2007: 238) و دولت‌ها نمی‌توانند با ادعای عدم عضویت در کنوانسیون مزبور از زیر بار تعهدات آن بگریزند.

این مقاله از سه قسمت تشکیل شده است. در بخش نخست، به مسئولیت بین‌المللی بازیگران غیردولتی در فضای ماورای جو پرداخته خواهد شد. در بخش دوم، مسئولیت بین‌المللی سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی در فضای ماورای جو بررسی خواهد شد و در بخش سوم، امکان تعمیم نظام مسئولیت بین‌المللی فضایی به سازمان‌های غیردولتی، مورد مذاقه قرار خواهد گرفت.

۱. مسئولیت بین‌المللی بازیگران غیردولتی در فضای ماورای جو

مفهوم بازیگران غیردولتی، طیف وسیعی از سازمان‌های بین‌المللی تا افراد را در برمی‌گیرد (زمانی و ضیایی، ۱۳۹۰: ۵۵) که در جامعه بین‌المللی امروز، در مواردی نقش بیشتری نسبت به دولت‌ها دارند. به عنوان مثال، انجمن حقوق بین‌الملل^{۱۳} که از سال ۱۸۷۳ در پاریس فعالیت می‌کند، تاکنون مشارکت ثمربخشی را در فرایند شکل‌گیری قواعد بین‌المللی داشته است (زرنشان، ۱۳۹۱: ۷۶).^(۱۰) منظور از بازیگران غیردولتی در حیطه فعالیت‌های فضایی نیز، اشخاص حقیقی یا حقوقی خصوصی و سازمان‌های غیردولتی می‌باشند که به‌تنهایی یا با مشارکت دولت‌ها به این فعالیت‌ها اشتغال دارند. تعداد این بازیگران فضایی غیردولتی، از ابتدای کشف فضا تا به امروز، همواره در حال افزایش است. تا جایی که از سال ۱۹۹۸ میلادی به بعد، هزینه‌های بخش خصوصی در فعالیت‌های فضایی بیشتر از هزینه‌های دولت‌ها بوده است (Adolph, 2006: 937) و طبق آمار تا سال ۲۰۰۷ میلادی، ۱۰ بازیگر غیردولتی، توانایی پرتاب مداری خویش را به‌طور مستقل و بدون کمک هیچ دولت و یا سازمانی به اثبات رسانده‌اند (Martinez, 2010: 36). حتی می‌توان ادعا کرد که امروزه شرکت‌های خصوصی در

13. International Law Association.

مسیر سرمایه‌گذاری در فضا، آزادی عمل بیشتری نسبت به دولت‌ها دارند؛ دولت‌ها به‌منظور سرمایه‌گذاری در فضا، نیازمند جلب نظر افکار عمومی برای کسب اعتبارات لازم برای خود هستند، درحالی‌که شرکت‌های خصوصی چنین محدودیت‌هایی ندارند (رنجریان و فراستمند، ۱۳۹۲: ۹۷).

با توسعه و تداوم فناوری‌ها و فعالیت‌های فضایی به‌ویژه در دو دهه اخیر، فعالیت بخش خصوصی در بهره‌برداری و فعالیت‌های فضایی در حوزه بین‌الملل گسترش یافت،^(۱۱) به‌طوری‌که با فعال‌تر شدن این بخش، جبران خسارت اشخاص غیردولتی و به‌طور کلی مسئولیت این اشخاص، بیش‌ازپیش مورد توجه فعالان بخش فضایی قرار گرفت و کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲)، پاسخگوی جبران خسارت و مسئولیت بخش خصوصی نبود (کازمی و گلرو، ۱۳۹۱: ۳۵).^(۱۲) معاهدات فضایی^(۱۳) حاوی مقررات معدودی درخصوص بازیگران غیردولتی بودند، زیرا این اسناد در دورانی منعقد شدند که موجودیت‌های خصوصی هنوز به‌عنوان یک بازیگر جدی در فضا مطرح نبودند؛^(۱۴) علاوه‌بر این، اعلامیه‌ها^(۱۵) و قطعنامه‌های^(۱۶) سازمان ملل که در دهه‌های اخیر پذیرفته‌شده، جز در موارد جزئی، موضوع فعالیت‌های تجاری را مورد بحث قرار نداده است (Walter, 2001: 504). همچنین درخصوص تعیین آیین‌ها و مجاری رسیدگی به اختلافات فضایی که در آنها، بازیگران غیردولتی طرف دعوی می‌باشند، نیز کوتاهی شده است. البته باوجود اینکه ابزارهای سنتی حل‌وفصل اختلاف در حقوق بین‌الملل و شیوه‌های انگشت‌شمار موجود در حقوق فضای ماورای جو، برای فعالان خصوصی در دسترس نیست، در چند سال اخیر، جامعه بین‌المللی تدابیری را به‌منظور سازوکاری مدرن و مؤثر درخصوص حل‌وفصل اختلافات فضایی بازیگران غیردولتی اندیشیده است (Tronchetti, 2013: 48-53).^(۱۷)

باوجود اینکه مبحث مسئولیت بین‌المللی بازیگران غیردولتی در فضای ماورای جو، در اسناد فضایی مورد کم‌لطفی قرار گرفته است، ولی بسیار جالب است که در نخستین سند بین‌المللی فضایی، به این موضوع پرداخته‌شده است. معاهده فضا (۱۹۶۷) که تنها در دو ماده (مواد ۶ و ۷) به مسئولیت بین‌المللی پرداخته است، در ماده ۶ خود اعلام می‌دارد «با اینکه فعالیت‌های فضایی بازیگران غیردولتی باید با مجوز و تحت نظارت کشورهای طرف معاهده باشد، مسئولیت بین‌المللی ناشی از این فعالیت‌های فضایی، تنها متوجه دولت مناسب^{۱۴} خواهد بود».^(۱۸)

درعین حال، ضابطه‌مندی دقیق‌تر فعالیت‌های خصوصی به موافقت‌نامه‌های بعدی و قوانین داخلی واگذار شده است (Walter, 2011: 504). درخصوص عبارت دولت مناسب، نظریات گوناگونی ارائه‌شده است.^(۱۹) ولی بدون شک عبارت مزبور، برای موجودیت‌های غیردولتی یا

14. Appropriate State.

دولت مسئول، این حق را ایجاد نمی‌کند تا مدعی مناسب بودن دولت دیگر شوند (Cheng, 1998: 14).

لازم به ذکر است که برخلاف موافقت‌نامه‌های بین‌المللی در زمینه‌های انرژی هسته‌ای، حقوق هوایی و دریایی، در حقوق فضا و کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲)، حد مشخصی در خصوص میزان جبران خسارت وجود ندارد تا به‌عنوان مثال، اگر مسئولیت بین‌المللی احراز شد، زیان دیده بتواند آن را دریافت کند (نواده توپچی، ۱۳۹۳: ۱۵۵ و ۱۶۵) و در این خصوص، تنها بر لزوم تعیین خسارت بر اساس حقوق بین‌الملل و اصول عدالت و انصاف، تأکید شده است.^(۲۰) در عین حال، اگر زیان دیده بتواند در خصوص مسئولیت بازیگر غیردولتی به قوانین ملی متوسل شود، شاید در این مقررات، میزان جبران خسارت تعیین شده باشد یا اگر زیان دیده آمریکایی بتواند در این خصوص به آیین اداری ناسا متوسل شود، می‌تواند جبران خسارتی حداکثر به مبلغ بیست و پنج هزار دلار برحسب نظر ناسا یا در صورت استحقاق و با تصویب کنگره بیش از آن مبلغ را دریافت کند (نواده توپچی، ۱۳۹۳: ۱۵۳).

در پرداختن به مسئولیت بین‌المللی بازیگران غیردولتی باید آنها را به دو دسته تقسیم کرد؛ دسته نخست، افراد و شرکت‌های خصوصی غیردولتی داخلی و دسته دوم، سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی. به دلیل تمایزات جزئی موجود میان این دسته‌ها لازم است که هر یک از آنها در مباحث جداگانه‌ای مورد بررسی قرار گیرند.

۱-۱. مسئولیت بین‌المللی اشخاص حقیقی و حقوقی غیردولتی داخلی در فضای ماورای جو

طبق معاهده فضا (۱۹۶۷)^(۲۱) و کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲)^(۲۲)، تنها دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی و در شرایطی خاص، دولت‌های عضو سازمان بین‌المللی ممکن است در قبال خسارات ناشی از فعالیت‌های فضایی، مسئول قلمداد شوند و مسئولیت موجودیت‌های خصوصی غیردولتی، در این حوزه متصور نیست.^(۲۳) اصل مسئولیت اولیه دولت پرتاب‌کننده که در کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) تصریح شده است،^(۲۴) یک استثنای مهم دارد. طبق ماده ۷ کنوانسیون مزبور، مقررات این کنوانسیون در خصوص خسارات وارده به اتباع کشور پرتاب‌کننده اعمال نخواهد شد. البته این به آن معنا نیست که این گونه خسارات بدون جبران رها می‌شوند. جبران این گونه خسارات که نیازی به پذیرش تعهد بین‌المللی از سوی دولت پرتاب‌کننده ندارد (Von der Dunk, 2007: 412)، در کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) مورد توجه قرار نگرفته است. چون این مسائل به حقوق داخلی کشورها مرتبط است؛ بنابراین قضیه فضاپیمای آمریکایی

چلنجر^{۱۵} که طی سانحه‌ای در سال ۱۹۸۶، جان هفت نفر را گرفت،^(۱۴) به لحاظ مکان وقوع آن، در قلمرو نظام حقوقی ایالات متحده آمریکا قابل بررسی است (نواده توپچی، ۱۳۹۳: ۱۵۸-۱۵۷).^(۲۵) همچنان که دادگاه عالی نیوجرسی آمریکا، به قضیه آزمایش یک راکت که موجب ورود خسارت و سلب آسایش ساکنین اطراف سایت پرتاب شد،^(۲۶) رسیدگی کرد (Kayser, 2004: 186,187).^(۲۷)

یکی از جدیدترین مسایل مطروحه در خصوص مسئولیت اشخاص حقیقی در فضا که از سال ۲۰۰۱ شروع شد، موضوع گردشگران فضایی و مسئولیت‌های ناشی از خسارات وارده از سوی ایشان در فضا است.^(۲۸) مسئولیت این افراد که مصداق بارز اشخاص خصوصی غیردولتی است، در زمان انعقاد اسناد و معاهدات فضایی مطرح نبوده و طبیعتاً به نظم هم کشیده نشده است، اما آیا می‌توان قواعد حاکم بر فضانوردان را به گردشگران فضایی نیز تعمیم داد؟ می‌توان این‌طور ادعا کرد که در موافقت‌نامه امداد و نجات (۱۹۶۸)، از واژه فضانورد^{۱۶} (که در معاهده فضا ۱۹۶۷، در خصوص لزوم نجات این افراد استعمال کرده است) به دلیل دلالت معنایی مضیق آن استفاده نشده است و به‌جای آن، لفظ عام‌تر سرنشینان^{۱۷} یک سفینه فضایی به‌کار رفته است؛ در نتیجه این که تعمدی در نیت مذاکره‌کنندگان وجود داشته است تا تمامی افراد حاضر در پرتاب‌های فضایی و حتی گردشگران عادی فضایی را از امتیاز امداد و نجات کشورهای عضو محروم نسازند و بدین ترتیب هر کسی را که در پرتاب‌های فضایی حضور می‌یابد، فارغ از خصوصیات حرفه‌ای و انگیزه حضور در برنامه پرتاب، مشمول این قواعد قرار دهند (امین‌زاده و علاقه‌بند حسینی، ۱۳۹۲: ۲۸).

برخلاف اشخاص حقیقی غیردولتی فعال در اقدامات فضایی، مفهوم اشخاص حقوقی غیردولتی فعال در اقدامات فضایی ممکن است تا حدودی مبهم باشد. به‌عنوان مثال در مورد اشخاص حقوقی غیردولتی فعال در اقدامات فضایی می‌توان از شرکت آراین اسپیس^{۱۸} نام برد. این شرکت خصوصی که فعالیت خود را به‌طور رسمی از سال ۱۹۸۰ تحت قانون فرانسه آغاز کرده است، در امور پرتاب شئی فضایی در سطح اروپا فعالیت می‌کند (کازمی و گلرو، ۱۳۹۱: ۴۳ و ۴۴). این شرکت‌های خصوصی که تعداد قابل‌ملاحظه‌ای از آنها در فعالیت‌های فضایی مشغول به‌کار هستند، حتی به دولت‌ها نیز، خدمات ارائه می‌دهند؛ به‌عنوان مثال در جنگ ۲۰۰۱ افغانستان، ایالات متحده آمریکا حق انحصاری تصاویر به‌دست‌آمده از افغانستان را از

15. Challenger.

16. Astronaut.

17. Personnel.

18. Arianespace.

شرکت ایکونوس^{۱۹} خریداری کرد؛^(۳۹) قراردادی که این شرکت آن را تجارتي فوق‌العاده نامید (نواده توپچی، ۱۳۸۷: ۳۳۰).

بسیار جالب است حتی برخی از این شرکت‌ها که با همکاری دولت‌ها به فعالیت فضایی می‌پردازند، توانسته‌اند پس از قطع همکاری از سوی دولت‌ها، از ایشان خسارت دریافت کنند. در پی دستور ریاست جمهوری ایالات متحده آمریکا مبنی بر ممنوعیت ناسا از انجام پرتاب‌های تجاری پس از حادثه چلنجر، ناسا دیگر قرارداد خدمات پرتاب با شرکت هاگز را رعایت نکرد. دادگاه استیناف این کشور، ناسا را به سبب ورود خسارت به شرکت مزبور در نتیجه تغییر سیاست خود، محکوم به جبران خسارت کرد؛^(۴۰) همچنین دادگاه ایالات متحده، در قضیه مشابهی در سال ۱۹۹۳،^(۴۱) همین نظر را تکرار کرد (Kayser, 2004: 192-193).

در خصوص شناسایی مسئول خسارات فضایی وارده، مالکیت شئی فضایی به هیچ‌وجه اهمیتی ندارد و تشخیص پرتاب‌کننده شئی فضایی حائز اهمیت خواهد بود (Walter, 2011: 505) این امر شاید به دلیل عدم ثبات عنصر مالکیت است. مالکیت یک شئی فضایی ممکن است حتی پس از پرتاب، به دولتی که یک دولت پرتاب‌کننده نبوده است (و هیچ‌گاه نخواهد توانست یک دولت پرتاب‌کننده باشد)، انتقال یابد (امین‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۵۴).

همچنین ثبت یک شئی فضایی، تأثیری در انتساب مسئولیت به دولت ثبت‌کننده ندارد. البته چون الزاماً مرجع پرتاب‌کننده می‌تواند و مجاز است که برای ثبت شئی فضایی اقدام کند، در اغلب پرتاب‌ها، دولت ثبت‌کننده همان دولت پرتاب‌کننده است؛^(۴۲) ولی هنگامی که در پرتاب یک شئی فضایی چند مرجع به‌طور هم‌زمان، پرتاب‌کننده محسوب می‌شوند، ثبت شئی فضایی تنها از سوی یکی از آنها ممکن خواهد بود^(۴۳) و در این حالت، دولت ثبت‌کننده ممکن است متفاوت از دولت پرتاب‌کننده دارای مسئولیت باشد (Sucharitkul, 2006: 440).

علاوه بر دولت‌ها، تنها سازمان‌های بین‌المللی و آن هم در شرایطی^(۴۴) می‌توانند به‌عنوان مرجع پرتاب‌کننده^{۲۰} محسوب شوند، اما موجودیت‌های خصوصی و غیردولتی به هیچ‌وجه مرجع پرتاب‌کننده قلمداد نمی‌شوند و صرفاً دولت‌های متبوع آنها در قبال خسارات فضایی وارده از سوی ایشان، مسئول جبران خواهند بود. البته با این الزام که فعالیت این موجودیت‌ها باید با مجوز و تحت نظارت مستمر کشور متبوع انجام پذیرد.^(۴۵) پس کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲)، با جایگزین کردن دولت متبوع در شکایات علیه اشخاص غیردولتی، بر این دعاوی نیز اعمال می‌شود، اما همان‌طور که در ادامه بحث به آن می‌پردازیم، در خصوص مراجعه بعدی دولت

19. IKONOS-2.

20. Launching Authority.

متبوع به اشخاص غیردولتی (پس از جبران خسارت فضایی وارده)، الزامات قوانین فضایی ملی، به تنهایی راهگشا خواهند بود و به کار گرفته می‌شوند.

با وجود این که صرفاً نهادهایی که قدرت و اختیار دولت را اعمال می‌کنند، مستقیماً در قبال معاهدات بین‌المللی مصوب دولت ملتزم هستند و نهادهای خصوصی غیردولتی به طور مستقیم ملزم به رعایت اسناد بین‌المللی فضایی که دولت‌های متبوعشان تصویب کرده‌اند، نیستند (امین‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۵۱)، نهادهای اخیر باید احتیاط کنند تا با رعایت آن مقررات، برای دولت متبوع خویش ایجاد مسئولیت نکنند.^(۳۶) به عنوان مثال، اگر چنین شرکتی، اقدام به پرتاب شئی فضایی کند، کشور متبوع شرکت، به عنوان مقام پرتاب‌کننده محسوب می‌شود و حتی نمی‌تواند برای عدم مسئولیت خویش، به بی‌اطلاعی از پرتاب استناد کند. پس به عنوان مثال، یک شرکت پرتاب دریایی باید سکوی پرتاب خود را از آب‌های تحت قلمرو دولت ساحلی، به وسط اقیانوس که عملاً تحت حاکمیت هیچ دولتی نیست، منتقل کند تا از این طریق، مسئولیت ناشی از این فعالیت‌ها، تحت کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) قابل انتساب به دولت ساحلی نباشد.^(۳۷) همچنین موجودیت‌های خصوصی می‌توانند با عملکرد ضعیفشان به عنوان مثال با ایجاد زباله‌های فضایی،^(۳۸) برای دسترسی و فعالیت سایر بازیگران فضایی، محدودیت ایجاد کنند.

در نتیجه، تنها کشوری که خود یا اتباع او اعم از حقیقی یا حقوقی از سوی اتباع کشوری دیگر خسارت دیده باشد، می‌تواند برای جبران خسارت وارده به کشور اخیر مراجعه کند.^(۳۹) تنها استثنا در این خصوص، حالتی است که دولت متبوع زیان‌دیده (اعم از شخص حقیقی یا حقوقی)، از وی حمایت دیپلماتیک ننماید. در این شرایط دولتی که زیان‌دیده در قلمرو آن متحمل خسارت شده است و در صورت امتناع آن، دولت محل اقامت زیان‌دیده، به ترتیب می‌تواند در حمایت از شخص حقیقی یا حقوقی زیان‌دیده، از کشور پرتاب‌کننده ادعای خسارت کند.^(۴۰) با وجود این که دولت متبوع شخص حقیقی یا حقوقی که خسارت وارد می‌آورد، می‌تواند پس از جبران خسارت به شخص مزبور مراجعه کند،^(۴۱) در عین حال مسئول اولیه جبران خسارت، خود اوست. البته دولت‌ها می‌توانند با به کارگیری کلیه ابزار ممکن برای نظارت بر این فعالیت‌های خصوصی و تبیین تمهیداتی از جمله تصویب قوانین در زمینه قواعد ایمنی، مقررات مرور زمان تأمین غرامت و الزامات بیمه اجباری،^(۴۲) در مقررات ملی خویش، این چالش را تا حدودی کم‌رنگ کنند (امین‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۶). در عین حال به دلیل ماهیت گسترده مقام کشوری برای اقامه دعوا، از جانب اشخاص حقیقی و حقوقی خود یا عدم اقامه آن، ممکن است در خصوص امتناع کشور متبوع از اقامه دعوی، میان کشور مزبور و اتباعش اختلافی ایجاد

شود یا دعوایی به خاطر مبلغ خسارت پرداختی از سوی کشور به چنین اشخاصی که از حساب کشور پرتاب‌کننده دریافت می‌شود، به‌وجود آید (نواده توپچی، ۱۳۹۳: ۱۵۹).

پرسش‌هایی درخصوص مسئولیت اولیه دولت در قبال موجودیت‌های خصوصی فضایی مطرح است که در ادامه به آنها می‌پردازیم. اگر شخص حقیقی یا حقوقی واردکننده خسارت فضایی، بی‌تابعیت^{۲۱} یا چندتابعیتی^{۲۲} باشد، باید به کدام دولت، درخواست جبران خسارت را تسلیم کرد؟ درخصوص شخص بی‌تابعیت، ماده ۸ کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲)، پس از آن‌که در بند نخست خود، دولت متبوع قربانی را به‌عنوان مراجعه‌کننده برای پیگیری خسارت زیان‌دیده تعیین می‌کند (حمایت دیپلماتیک از شخص خسارت‌دیده)، در بندهای دوم و سوم خود، امکان درخواست خسارت از سوی دولتی که شخص در قلمرو آن خسارت‌دیده و دولتی که شخص در سرزمین آن اقامت دائمی دارد را نیز در صورت عدم اقدام دولت متبوع پیش‌بینی می‌کند. ولی این کنوانسیون درخصوص دولت مراجعه‌شونده، تنها از دولت پرتاب‌کننده نام برده است و به نظر هم نمی‌رسد که بتوان حکم استثنائی دو بند اخیر ماده ۸^(۴۳) را به دولت مراجعه‌شونده نیز تعمیم داد. به وضعیت افراد چندتابعیتی، نه در کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) و نه در پیش‌نویس کمیسیون حقوق بین‌الملل درخصوص حمایت دیپلماتیک (۲۰۰۶) مقررهای اختصاص یافته است. البته در سند اخیر، ماده‌ای درخصوص شیوه اعمال حمایت دیپلماتیک بر این اشخاص ذکر شده است. طبق ماده ۶ پیش‌نویس مزبور، دولت‌های متبوع شخص چندتابعیتی به‌جز در قبال یکی از دولت‌های متبوع فرد، می‌توانند به‌طور انفرادی یا جمعی از فرد مزبور حمایت دیپلماتیک به‌عمل آورند. این حکم را هم که اختصاص به حمایت دیپلماتیک از زیان‌دیده دارد، نمی‌توان به شخص چندتابعیتی واردکننده خسارت تعمیم داد. درعین‌حال، برخلاف شخص بی‌تابعیت که طریقه‌ای برای جبران خسارت وی متصور نیست، به نظر می‌رسد که درخصوص شخص چندتابعیتی بتوان به هر یک از دو یا چند کشور متبوع وی به‌دلخواه مراجعه کرد.

همچنین، در شرایطی که در ورود خسارت از سوی اشخاص غیردولتی، ملیت مالک تأسیسات پرتاب و عامل پرتاب با یکدیگر متفاوت باشند، رجوع به قانون ملی، وضع را روشن نخواهد کرد (Cheng, 1994: 161). حتی اگر هم بتوان در این شرایط خاص، قوانین ملی متفاوت را بر افراد متمایز اعمال کرد، آنگاه به علت اختلاف این قوانین با یکدیگر، ممکن است در حادثه‌ای واحد، احکامی متفاوت درخصوص متخلفان صادر شود که این امر از عدالت و انصاف

21. Stateless Person

22. Multiple Nationality

به دور است. در این راستا، برخی کشورها در خصوص مسئولیت‌ها، وظایف و حقوق اشخاص حقیقی و حقوقی درگیر با فعالیت‌های فضایی، اقدام به انعقاد قراردادهای دو یا چندجانبه بین‌المللی کرده‌اند.^(۴۴) درعین حال، با اینکه انعقاد قراردادهای خدمات پرتاب^{۲۳} که میان ارائه‌دهنده خدمات فضایی و مشتریان آنها منعقد می‌شود، توانسته است تا حدی مشکلات مسئولیت جبران خسارت افراد درگیر در فعالیت‌های فضایی را برطرف کند،^(۴۵) اما هنوز یک نظام یکنواخت مسئول، در عرصه فعالیت‌های فضایی ایجاد نشده است (کازمی و گلرو، ۱۳۹۱: ۳۷).

۱-۱-۱. مسئولیت اشخاص حقیقی و حقوقی غیردولتی در حقوق داخلی

دولت متبوع اشخاص غیردولتی واردکننده خسارات فضایی و همچنین دولتی که پرتاب از قلمرو سرزمینش انجام می‌شود، پس از جبران خسارات مزبور می‌توانند با توسل به قوانین داخلی خود، به اشخاص غیردولتی مراجعه کنند، مگر این که این قوانین، الزامات خاص دیگری در این خصوص داشته باشند. درعین حال، هنگامی که شخص غیردولتی کشور الف از سرزمین کشور ب اقدام به پرتاب شئی فضایی، بدون کسب مجوز از دولت‌های مزبور کند، تعیین دولت مسئول، چندان کار آسانی نخواهد بود. برخی از قوانین ملی، صرفاً بر فعالیت‌های انجام‌شده از قلمرو دولت یا توسط اشخاص غیردولتی متبوع ناظرند؛ برخی دیگر از قوانین به‌طور کلی به فعالیت‌های تحت صلاحیت دولت اشاره می‌کنند و برخی دیگر به حاکمیت سرزمینی خود بر اشیای ثبت‌شده در مراکز ثبت ملی، اما واقع‌شده در خارج از قلمرو آنها تصریح دارند (امین‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۵). حتی اگر در یک فرض نادر، قوانین فضایی ملی را دست‌کم در کلیات آن، یکسان بدانیم، باز هم خسارات بدون جبران، غیرقابل اجتناب است. به‌عنوان مثال، دادگاه ایالات‌متحده آمریکا در خصوص ادعای خسارت همسر فرمانده/سمیت^{۲۴} که در حادثه چلنجر جان خود را از دست داده بود، اعلام کرد که خانم/سمیت حق طرح دعوی علیه دولت آمریکا را ندارد (Kayser, 2004: 187).

پرسشی که مطرح می‌شود این است که اگر قانون ملی، با قواعد مربوط به انتساب مسئولیت در معاهدات بین‌المللی فضایی به‌طور کامل سازگار نباشد، چه باید کرد؟ به‌عنوان مثال، اگر قانون فضایی ملی، صرف ورود خسارت برای انتساب مسئولیت را کافی نداند یا این که در خصوص مکان ورود خسارت از سوی شئی فضایی، با عدم تفکیک میان زمین، هوا و فضای

23. Launch Service Agreement (LSA)

24. Commander M.J. Smith

ماورای جو، قائل به اعمال نظریه خطا (تقصیر) در خصوص خسارات وارده در فضای ماورای جو و اعمال نظریه خطر در مورد خسارات وارده در روی زمین و منطقه هوایی نباشد، تکلیف چیست؟ با بررسی در قوانین فضایی ملی به این نتیجه می‌رسیم که اغلب قوانین ملی، هماهنگ با الزامات معاهدات فضایی در زمینه مسئولیت بین‌المللی اشخاص غیردولتی حرکت کرده‌اند. به‌عنوان مثال، قانون فعالیت‌های فضایی استرالیا،^{۲۵} با انعکاس مواد ۲ و ۳ کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲)، مسئولیت مطلق و مسئولیت ناشی از تقصیر (نظریه خطر و خطا) را می‌پذیرد (Siemon and Freeland, 2010: 55). طبق قوانین هلند،^{۲۶} دولت پس از جبران خسارات فضایی می‌تواند برای تمام یا بخشی از مبلغ، به تبعه واردکننده خسارات رجوع کند (Von der Dunk, 2010: 242). بر اساس قوانین برزیل، مسئولیت ناشی از خسارات فضایی بر اساس معاهدات و کنوانسیون‌های فضایی که برزیل به آنها پیوسته است، تعیین می‌شود و این بدان معنی است که برزیل مسئولیت‌های ناشی از خسارات فضایی اشخاص غیردولتی را می‌پذیرد (Monserrat. Filho, 2010: 76-77). مقررات فضایی روسیه نیز مواد ۲ و ۳ کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) را عیناً تکرار کرده است (Malkov and Doldirina, 2010: 328). قوانین فضایی ملی آرژانتین که حتی یک نظام صدور مجوز را در خصوص فعالیت‌های فضایی اشخاص غیردولتی پیش‌بینی نکرده است،^(۴۶) بر مسئولیت کامل دولت آرژانتین در قبال فعالیت‌های فضایی موجودیت‌های غیردولتی تصریح کرده است (Hermida, 2010: 26-27).

این فرض در حالتی ممکن است مشکل‌ساز شود که دولت متبوع، بر مبنای مسئولیت مطلق، خسارت فضایی را جبران کند، ولی در رجوع به تبعه واردکننده خسارت، نتواند بر اساس مسئولیت ناشی از تقصیر مندرج در قانون ملی، تقصیر وی را ثابت و مبلغ خسارت را دریافت کند. در اینجا هیچ عمل غیرقانونی واقع نشده است. درواقع، دولت مزبور در هنگام تدوین قوانین ملی به ضرر خویش اقدام کرده است و اکنون راهی جز تبعیت از قانون ندارد. همچنین به نظر نمی‌رسد که این دولت بتواند با ادعای عدم تأمین بعدی خسارت از سوی شخص غیردولتی، از جبران خسارت و مسئولیت بین‌المللی خویش سر باز زند. همچنان‌که این عدم تأمین ممکن است در فرض‌های دیگری نیز اتفاق بیفتد. به‌عنوان مثال، اگر شخص غیردولتی ورشکسته شود یا از کشور بگریزد یا به هر دلیل دیگری قابل دسترس نباشد، باز هم دولت متبوع این اشخاص، ملزم به جبران خسارت است و کنوانسیون مسئولیت بدون در نظر گرفتن هیچ شرطی، مسئولیت مطلق دولت متبوع را مسلم دانسته است.

25. Space Activities Act 1998 (Cth) Section 67, 68

26. Section 12(1) of the Space Activities Act

در حالی که به نظر نمی‌رسد عکس مطلب بالا صادق باشد؛ یعنی اگر دولت متبوع شخص غیردولتی واردکننده خسارت فضایی بتواند در مقابل کشور زیان‌دیده، عدم مسئولیت خویش را به اثبات برساند و از جبران خسارت رهایی یابد، نمی‌تواند بر اساس قانون داخلی، مدعی دریافت خسارت از شخص غیردولتی شود. به‌عنوان مثال، اگر دولت متبوع شخص غیردولتی بتواند با اثبات این ادعا که زیان‌دیده با تعبیه تجهیزات هسته‌ای در شئی فضایی مورد تصادم، از روی سهل‌انگاری یا به‌طور ارادی، موجب بروز خسارات جبران‌ناپذیری شده است و با استناد به ماده ۶ کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲)، از مسئولیت معاف شود (Lyal and Larsen, 2009: 110)، نمی‌تواند بر اساس قانون داخلی که الزام ماده مزبور را در خود ندارد، مبلغ اداننده را از شخص غیردولتی مطالبه کند.

همچنین در خصوص خسارات فضایی ناشی از فعالیت‌های اشخاص غیردولتی بر کشور متبوع ایشان، قوانین داخلی کشور اخیر حکمفرما خواهد بود. از آنجایی که طبق بند الف ماده ۷ کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲)، مقررات این کنوانسیون در خصوص خسارات ناشی از شئی فضایی کشور پرتاب‌کننده نسبت به اتباع خویش اجرا نخواهد شد، به طریق اولی خسارات وارده از سوی اتباع به کشور متبوع خویش نیز، تابع کنوانسیون مزبور نخواهد بود. به نظر می‌رسد که دلیل حکم مذکور در ماده ۷ این است که اگر در فرض مزبور، کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) را اعمال کنیم، دولت زیان‌دیده و دولت مسئول جبران خسارت، یک دولت خواهد شد و به دلیل جمع دو عنوان ذی‌حق و من‌علیه حق در یک طرف، امکان درخواست جبران خسارت و سایر موارد پیش‌بینی‌شده در کنوانسیون عملاً ممکن نخواهد بود.

۱-۲. مسئولیت بین‌المللی سازمان‌های غیردولتی^{۲۷} بین‌المللی در فضای ماورای جو

اما مسئله سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی متمایز از اشخاص حقیقی و حقوقی خصوصی است. این سازمان‌ها با اینکه تابع حقوق بین‌الملل محسوب نمی‌شوند، ولی برخی از آنها تأثیرگذاری مطلوبی بر جامعه بین‌المللی دارند. در واقع، این خصیصه سازمان‌های بین‌المللی بین‌دولتی که از شخصیت حقوقی برابر برخوردار نیستند (بیگزاده، ۱۳۸۹: ۱۱۶)، در خصوص سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی نیز صادق است. کمیته بین‌المللی صلیب سرخ،^{۲۸} انجمن حقوق بین‌الملل،^{۲۹} اتحادیه بین‌المجالس،^{۳۰} اتحادیه حمل‌ونقل هوایی بین‌المللی (باتا)،^{۳۱} سازمان عفو

27. Non-Governmental Organization.

28. International Committee of Red Cross.

29. International Law Association.

30. Inter-Parliamentary Union.

31. International Air Transport Association (IATA).

بین‌المللی^{۳۲} همه سازمان‌هایی هستند که با وجود این که از دولت‌ها تشکیل نشده‌اند، می‌توان برای آنها شخصیت بین‌المللی قائل بود.

سازمان‌های غیردولتی فضایی، علاوه بر این که در فعالیت‌های فضایی نقش چشمگیری ایفا می‌کنند، در زمینه هموار کردن مسیر برای ورود بازیگران جدید به این عرصه نیز تلاش می‌کنند؛ این سازمان‌ها که به‌طور خاص سازمان‌هایی چون یاف^{۳۳} و کوسپار^{۳۴} را شامل می‌شود، با ایجاد یک مجمع، گروهی متمایز از فعالان فضایی را در یک نشست گرد هم آورند تا در خصوص دستیابی به منافع مشترک به بحث و تبادل نظر بپردازند که این امکان در سازمان‌های بین‌المللی وجود ندارد (Martinez, 2010: 36).

۲-۱-۱. تعمیم نظام مسئولیت بین‌المللی فضایی به سازمان‌های غیردولتی

لزوم مشارکت سازمان‌های بین‌المللی در فعالیت‌های فضایی، حتی از سوی اسناد بین‌المللی فضایی نیز توصیه شده است؛ به‌عنوان مثال، موافقت‌نامه ماه (۱۹۷۹)^(۴۷) در خصوص استخراج منابع موجود در ماه و سایر کرات منظومه شمسی، ایجاد یک سازمان بین‌دولتی خاص به‌وسیله طرف‌های این موافقت‌نامه را به دلیل قریب‌الوقوع بودن فعالیت‌های معدن‌کاری فضایی توصیه می‌کند (Lee, 2001: 12). سازمان‌های بین‌المللی بین‌دولتی مهمی که در حوزه‌های فضایی فعالیت می‌کنند عبارتند از: سازمان ملل متحد (از طریق شورای امنیت، مجمع عمومی و کمیته استفاده صلح‌آمیز از فضای ماورای جو معروف به (کوپیوس)،^{۳۵} اتحادیه بین‌المللی ارتباطات راه دور،^{۳۶} سازمان بین‌المللی هواپیمایی کشوری (ایکائو)،^{۳۷} آژانس بین‌المللی انرژی اتمی،^{۳۸} اینتل‌ست،^{۳۹} اینمارست،^{۴۰} عرب‌ست،^{۴۱} یوتل‌ست،^{۴۲} سازمان بین‌المللی ارتباطات فضایی اینتر اسپوتنیک،^{۴۳} سازمان اروپایی بهره‌برداری از ماهواره‌های هواشناسی،^{۴۴} سازمان منطقه‌ای ارتباطات ماهواره‌ای آفریقایی^{۴۵} و آژانس فضایی اروپا^{۴۶} (مجمعی، ۱۳۹۱: ۱۱۵-۱۱۱).

32. Amnesty International.

33. International Accreditation Forum (IAF).

34. Committee on Space Research (COSPAR).

35. Committee on the Peaceful Use of Outer Space (COPUOS).

36. International Telecommunications Union (ITU).

37. International Civil Aviation Organization (ICAO).

38. International Atomic Energy Agency (IAEA).

39. Intelsat, Ltd.

40. Inmarsat.

41. Arabsat.

42. Eutelsat S.A.

43. Intersputnik International Organization of Space Communications.

44. European Organization for The Exploration of Meteorological Satellites.

45. The Regional African Satellite Communications Organization.

نظام مسئولیت بین‌المللی سازمان‌های بین‌المللی، در اسناد بین‌المللی فضایی به نظم کشیده شده است. طبق ماده ۲۲ کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲)، تمامی مقررات این کنوانسیون البته در شرایطی^(۴۸) بر هر سازمان بین‌المللی بین‌دولتی که مبادرت به فعالیت‌های فضایی می‌کند، نیز اعمال می‌شود (به‌جز مواد ۲۴ تا ۲۷ کنوانسیون که مربوط به تصویب، الحاق، امضا، لازم‌الاجرا شدن و کناره‌گیری از کنوانسیون است). پس مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی بین‌دولتی، تحت کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) قابل طرح است؛ بنابراین سازمان‌های بین‌المللی که اقدام به پرتاب یا فراهم کردن شرایط آن کنند یا پرتاب از تأسیسات آنها انجام پذیرد،^(۴۹) ممکن است مقام پرتاب‌کننده تلقی شوند.^(۵۰) در صورت اقدام به پرتاب مشترک با یک یا چند دولت و سازمان بین‌المللی دیگر، ممکن است به‌طور مشترک و منفرد مسئول جبران خسارت تلقی شوند،^(۵۱) می‌توانند پس از ورود خسارت وارده بر خود، درخواست جبران خسارت را به دولت یا سازمان بین‌المللی پرتاب‌کننده تسلیم نمایند^(۵۲) (البته به‌وسیله یکی از دولت‌های عضو سازمان که هم‌زمان طرف کنوانسیون مسئولیت ۱۹۷۲ نیز است)،^(۵۳) می‌توانند طرف دعوی در کمیسیون دعاوی^{۴۷} قرار بگیرد^(۵۴) و درنهایت، ممکن است در قبال خسارات وارده فضایی، مسئول تلقی شود.^(۵۵) اما آیا می‌توان این تصویری که از نظام مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی بین‌دولتی - در فضای ماورای جو ارائه شد را به سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی فعال در این حوزه نیز تعمیم داد؟

تعداد اندکی از سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی بی‌شماری که در زمینه‌های مختلف در جامعه بین‌المللی مشغول به فعالیت هستند،^(۵۶) به فعالیت‌های فضایی می‌پردازند. شورای بین‌المللی اتحادیه‌های علمی،^{۴۸} کمیته تحقیقات فضایی، مؤسسه بین‌المللی حقوق فضایی^{۴۹} و شورای فضانوردان جوان،^{۵۰} از جمله سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی هستند که در حوزه فضا فعالیت دارند (رضی‌پور، ۱۳۹۳: ۴۲). به‌عنوان مثال، شورای فضانوردان جوان که بیش از ۲۵ هزار شعبه در ایالات مختلف آمریکا و ۴۲ کشور جهان دارد، فرصتی علمی را ایجاد می‌کند تا فضانوردان، فعالیت‌ها و پژوهش‌های خود را درباره علوم، ریاضیات و فناوری‌های فضایی با سایر فضانوردان در همایش‌های ملی و بین‌المللی به اشتراک بگذارند.^(۵۷) درعین حال، منظور ما از خسارات وارده غیرفضایی مانند آنچه در قضیه شرکت مارول علیه شورای فضانوردان جوان^(۵۸)

46. European Space Agency (ESA).

47. Claims Commission.

48. International Council for Science (ICSU).

49. International Institute of Space Law (IISL).

50. Young Astronauts Council.

مطرح شد، نیست، بلکه خطاب ما به سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی فضایی است که به واسطه فعالیت خویش در فضای ماورای جو، توان ایجاد خسارات فضایی را دارند.

در کنوانسیون مسئولیت ناشی از خسارات فضایی (۱۹۷۲) که به‌عنوان قانون خاص^{۵۱} در زمینه حقوق فضا محسوب می‌شود (امین‌زاده و علاقه‌بند حسینی، ۱۳۹۰: ۲۸)، به مسئولیت سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی اشاره‌ای نشده است. نپرداختن کنوانسیون به این مسئله، شاید به این دلیل بود که جامعه بین‌المللی در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ میلادی متمرکز بر کنترل فعالیت دولت‌ها، به‌ویژه فعالیت ایالات‌متحده آمریکا و شوروی سابق در اکتشافات و بهره‌برداری‌های فضایی بود و بخش خصوصی به‌طور جدی در این حوزه به فعالیت نمی‌پرداخت (کاظمی و گلرو، ۱۳۹۱: ۳۵). همچنین بر اساس ماده ۳ معاهده فضا (۱۹۶۷)، در انجام فعالیت‌های فضایی باید حقوق بین‌الملل و از جمله منشور سازمان ملل متحد رعایت شود. پس نتیجه می‌گیریم که علاوه بر معاهدات فضایی، حقوق بین‌الملل عمومی نیز بر فعالیت‌های فضایی حاکم خواهد بود (Blount, 2007: 304-305)؛ بنابراین برای تبیین موضوعی که در معاهدات فضایی به آن پرداخته نشده است، به‌ناچار باید به قواعد عمومی در حقوق بین‌الملل مراجعه کرد. البته بحث‌هایی در زمینه این که آیا می‌توان فعالیت‌های سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی را به‌عنوان فعالیت‌های ملی دولت میزبان (دولت محل استقرار مقرر سازمان) در نظر گرفت یا خیر، در جریان است که به نظر نمی‌رسد که معاهده فضا (۱۹۶۷) و به‌طور خاص جمله دوم ماده ۶^(۵۹) دربردارنده چنین استنباطی باشد (امین‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۶۲).

در عین حال، اگر سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی را دارای شخصیت بین‌المللی و در نتیجه تابع حقوق بین‌الملل بدانیم، با یک تفسیر موسع از مواد کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲)، می‌توان آنها را طرف دعاوی ناشی از خسارات فضایی فرض کرد؛ یعنی اگر ما به این نتیجه برسیم که سازمان‌های غیردولتی، در جامعه بین‌المللی موضوع حق و تکلیف قرار می‌گیرند، می‌توانیم با تفسیری که موضوع و هدف کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) را تأمین می‌کند،^(۶۰) مقررات این کنوانسیون را بر سازمان‌های غیردولتی نیز تسری دهیم.^(۶۱)

طبق حقوق بین‌الملل کلاسیک، دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی بین‌دولتی تابعان اصلی حقوق بین‌الملل می‌باشند. نخستین سندی که شخصیت حقوقی بین‌المللی سازمان‌های بین‌المللی را مورد تصدیق قرار داد، رأی مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری درباره جبران خسارات ناشی از خدمات سازمان ملل متحد (۱۹۴۹) بود (فن گلان، ۱۳۸۹: ۱۷۰). دیوان در این قضیه ادعان داشت که شخصیت حقوقی بین‌المللی، نه به لحاظ وجود نمایندگان کشورها

51. Lex Specialis.

در یک سازمان، بلکه به لحاظ برخی از عملکردهای^{۵۲} آن سازمان در سطح بین‌المللی، به آن اعطا می‌شود (بیگزاده، ۱۳۷۳: ۳۰۵). همچنین دیوان بین‌المللی دادگستری در نظریه مشورتی خود در مورد استفاده از سلاح‌های اتمی از سوی دولت‌ها در مخاصمات مسلحانه (۱۹۹۶)، اذعان داشت: سازمان‌های بین‌المللی تابعان حقوق بین‌الملل هستند که برخلاف دولت‌ها، از صلاحیت عمومی برخوردار نیستند و تابع اصل تخصصی بودن^{۵۳} هستند (کاسسه، ۱۳۹۱: ۱۴۶). از رویکرد دیوان در این قضایا به این نتیجه می‌رسیم که شناخت شخصیت بین‌المللی برای یک سازمان بین‌المللی، به‌طور کامل به اساسنامه سازمان یا اعضای تشکیل‌دهنده آن مرتبط نمی‌شود، بلکه حتی ممکن است یک سازمان غیردولتی بین‌المللی که از دولت‌ها تشکیل نشده است یا سند مؤسس آن، به شخصیت حقوقی بین‌المللی سازمان تصریح نکرده باشد، با توجه به کارکردش در جامعه بین‌المللی، واجد شخصیت حقوقی بین‌المللی شود.

علاوه بر این، نمی‌توان این‌گونه ادعا کرد که بازیگران غیردولتی به قواعد اولیه حقوق بین‌الملل ملتزم نیستند و در نتیجه آن، انتساب مسئولیت بین‌المللی ناشی از نقض آن قواعد به آنها منتفی است، چون در حال حاضر بازیگران غیردولتی به بسیاری از قواعد اولیه حقوق بین‌الملل ملتزم شده‌اند و در راستای فعالیت‌های بین‌المللی خویش نمی‌توانند به حقوق بین‌الملل کاملاً بی‌اعتنا باشند. در خصوص التزام بازیگران غیردولتی به قواعد حقوق بین‌الملل عرفی باید متذکر شد که این بازیگران اگرچه در روند شکل‌گیری قواعد حقوق عرفی مشارکت غیرمستقیم دارند، در مقام اجرا مانند دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی دولتی (بازیگران فعال بین‌المللی) به‌طور مستقیم مکلفند؛ همچنین از آنجایی که بیش از نیمی از حقوق بشر امروز که عرفی نیز هست، متضمن حق‌ها و تکالیفی برای افراد بوده و به‌طور مستقیم آنها را ملزم می‌نماید، لذا بازیگران غیردولتی (شامل افراد و دیگر نهادهای غیردولتی) در عرصه پیروی از مقررات حقوق بین‌الملل از جایگاهی یکسان با نهادهای درجه اول حقوق بین‌الملل برخوردارند.^(۶۲) التزام بازیگران غیردولتی به قواعد حقوق بین‌الملل در عرصه حقوق بین‌الملل کیفری نیز تجلی بارزی دارد؛ ظهور مفاهیمی چون جنایت علیه بشریت، جنایت جنگی و نسل‌کشی اگرچه از رهگذر عملکرد دولت‌ها البته تحت تأثیر تحولات ناشی از رشد و توسعه مفاهیم انسانی در جامعه بین‌المللی صورت پذیرفته است، به‌طور مستقیم حقوق و تکالیفی را بر بازیگران غیردولتی بار می‌نماید (زر نشان، ۱۳۹۱: ۸۵). همان‌طور که شورای امنیت سازمان ملل در قطعنامه ۱۲۴۴ تصریح می‌کند که اصول کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو (۱۹۴۹)، باید از سوی

52. Functions.

53. Speciality.

تمام نیروهای دولتی و غیردولتی درگیر در مخاصمات مسلحانه رعایت شود (زمانی و ضیایی، ۱۳۹۰: ۶۲).

در پایان لازم به ذکر است با اینکه در طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها (۲۰۰۱) و به دلیل ماهیت این طرح، به اقدامات بازیگران غیردولتی و مسئولیت ناشی از این اقدامات نپرداخته است، کمیسیون حقوق بین‌الملل در تفسیر ماده ۱۰ طرح مسئولیت که به اقدامات متخلفانه شورشیان می‌پردازد، صریحاً اعلام می‌کند که عبارت‌پردازی‌های کمیسیون به معنای رفع مسئولیت از شورشیان به‌عنوان بازیگران غیردولتی نیست (زمانی و ضیایی، ۱۳۹۰: ۵۴ و ۵۵). همچنین به‌موجب ماده ۵۸ این طرح، مسئولیت فردی شخصی که به‌موجب حقوق بین‌الملل عمل می‌کند، به‌واسطه مسئول قلمدادشدن دولت متبوع وی، زایل نمی‌شود. به‌عبارت‌دیگر، این مقرر، مسئولیت فردی شخص (به‌عنوان یک بازیگر غیردولتی) به‌واسطه انجام یک تخلف بین‌المللی را مورد شناسایی قرار داده است.

فرجام

نظام مسئولیت بین‌المللی در حقوق فضای ماورای جو، جز در موارد انگشت‌شماری چون مبانی ایجاد مسئولیت، انتساب مسئولیت و مکان ورود خسارت، با نظام مسئولیت بین‌المللی در حقوق بین‌الملل عام، منطبق است. با این‌وجود، نظام مسئولیت بین‌المللی فضایی یک نظام حقوقی خاص محسوب می‌شود که اختصاص به عرصه فعالیت‌های فضایی دارد و طبق اصل، هرگاه این نظام نتوانست پاسخگوی نیازهای موجود یا کاستی‌های ناشی از رشد فناوری باشد، قواعد عام نظام مسئولیت در حقوق بین‌الملل جاری خواهد شد. همچنین قواعد عرفی نظام مسئولیت بین‌المللی، بدون شک در حوزه فضا لازم‌الاجرا خواهد بود.

نظام مسئولیت بین‌المللی فضایی که به‌وسیله دو معاهده فضایی (معاهده فضا (۱۹۶۷) و کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) تبیین شده است، دولت پرتاب‌کننده را در قبال خسارات وارده از سوی بازیگران غیردولتی (اعم از اشخاص حقیقی و حقوقی) مسئول دانسته است؛ بنابراین اگر یک شئی فضایی، به‌وسیله یک بازیگر غیردولتی یا از تأسیسات متعلق به آن پرتاب شود یا این بازیگر غیردولتی، زمینه پرتاب را فراهم کند، دولت متبوع این بازیگر، مسئول خسارات ناشی از شئی فضایی پرتاب‌شده خواهد بود. حتی اگر پرتاب شئی فضایی مزبور از آب‌های آزاد انجام شود، باز هم دولت متبوع بازیگر غیردولتی، مقام پرتاب‌کننده تلقی خواهد شد. درعین‌حال، مسئولیت بین‌المللی ناشی از این خسارت بر عهده دولت متبوع خواهد بود و این دولت می‌تواند پس از جبران خسارت، مبلغ اداشده را بر طبق حقوق داخلی، از شخص غیردولتی مطالبه کند. درعین‌حال، باوجود این‌که اسناد بین‌المللی فضایی به‌طور تمام و کمال به مسئولیت بین‌المللی

بازیگران غیردولتی نپرداخته‌اند، می‌توان با تفسیر اسناد بین‌المللی و توسل به قوانین فضایی ملی، خلأها را پر کرد.

در حال حاضر، اگرچه بازیگران غیردولتی در شکل‌گیری قواعد حقوق بین‌الملل معاهداتی و عرفی مشارکت غیرمستقیم دارند، ولی در مقام اجرای این قواعد به‌طور مستقیم مکلفند. در خصوص سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی که جزء بازیگران غیردولتی فعال در فضای ماورای جو محسوب می‌شوند، قضیه تا حدودی متفاوت از اشخاص حقیقی و حقوقی ملی است. برخی از این سازمان‌ها که ذیل قانون ملی یک کشور به ثبت رسیده‌اند و تحت قوانین دولت متبوع خویش به فعالیت می‌پردازند، تابع قواعدی می‌باشند که در خصوص اتباع حقیقی و حقوقی آن کشور وجود دارد، اما در خصوص سایر سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی مثل کمیته بین‌المللی صلیب سرخ که اشتغالات کاملاً بین‌المللی دارند، وضع متفاوت است. در حال حاضر، معیار اعطای شخصیت حقوقی بین‌المللی به یک موجودیت، کارکرد و اشتغالات آن است. بدین معنا که اگر یک نهاد در سطح بین‌المللی، کارکرد و اشتغالات بین‌المللی دارد، می‌توان آن نهاد را تابع حقوق بین‌الملل قلمداد کرد و در غیر این صورت، موجودیت مذکور شخصیت بین‌المللی نخواهد داشت، حتی اگر دولت‌های زیادی در آن نهاد عضو باشند یا نام خود را سازمان بین‌المللی گذاشته باشد یا در سند مؤسس به شخصیت بین‌المللی خود تصریح کرده باشد. در نتیجه به نظر می‌رسد که بتوان نظام مسئولیت بین‌المللی فضایی سازمان‌های بین‌المللی بین‌دولتی را دست‌کم در خصوص سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی که بدون شک دارای شخصیت بین‌المللی هستند، اعمال کرد.

با توجه به این که حدود سی‌وشش سال از آخرین کنوانسیون بین‌المللی فضایی می‌گذرد^(۶۳) و تمایلی در خصوص انعقاد یک کنوانسیون بین‌المللی جدید در حوزه حقوق فضای ماورای جو در میان فعالان فضایی مشاهده نمی‌شود، شاید پیشنهاد تهیه یک معاهده بین‌المللی که مسائل مربوط به بازیگران غیردولتی را مورد توجه قرار دهد، اندیشه‌ای رؤیاپردازانه باشند. در عین حال، می‌توان به‌عنوان یک راهکار قابل دسترس، پیشنهاد کرد که نظام حاکم بر فعالیت‌های فضایی بازیگران غیردولتی در قالب قطعنامه‌های مراجعی چون مجمع عمومی یا انجمن حقوق بین‌الملل مطرح شود یا این که در دستور کار نهادهایی همچون کوپوس (کمیته استفاده صلح‌آمیز از فضای ماورای جو)^(۶۴) یا کمیسیون حقوق بین‌الملل قرار گرفته، مذاقه و بررسی شوند و در نهایت به تهیه یک طرح پیش‌نویس و یا صدور گزارش از سوی آنها بینجامد.

پی‌نوشت‌ها:

(1) Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, Art. 2.

(۲) البته حقوق فضای ماورای جو نیز تا قبل از تصویب کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲)، ورود خسارت را لازمه انتساب مسئولیت تلقی نمی‌کرد. طبق ماده ۶ کنوانسیون فضا (۱۹۶۷)، دولت‌ها در قبال تمامی فعالیت‌های خویش در فضای ماورای جو، مسئولیت بین‌المللی دارند، ولی طبق کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲)، دولت‌ها تنها زمانی از بابت فعالیت‌های فضایی مسئولیت دارند که این اعمال موجب ورود خسارت شود (Failat, 2012: 133).

(3) Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, Arts. 4,5,7.

(4) Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, Art. 8.

(5) Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, Art. 11.

(6) Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, 29 March 1972, Art. 6.

(۷) شاید ایراد شود که اصل مسئولیت دولت در قبال اتباع در حقوق فضا، متمایز از رویکرد حقوق بین‌الملل کلاسیک است و این امر، نظام کاملاً متمایزی را برای دولت‌های عضو معاهده فضا (۱۹۶۷) در مقایسه با دولت‌های غیر عضو ایجاد می‌کند؛ اما از آنجایی که تمامی قدرتهای فضایی، عضو معاهده فضا (۱۹۶۷) هستند، این موضوع در عمل مشکلی ایجاد نخواهد کرد (Kayser, 2004: 41).

(8) Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, 29 March 1972, Art. 2,3.

(9) International Liability Convention 1972, Supra, Art. 1(c)(1),(2).

(۱۰) انجمن حقوق بین‌الملل اغلب پیش از تدوین رسمی قواعد بین‌المللی، پیشنهادهایی می‌کند که برای مثال می‌توان از قطعنامه‌های ۱۹۶۳ در مورد نظام حقوقی حاکم بر فضای ماورای جو که منجر به انعقاد معاهدات ۱۹۶۷ و ۱۹۷۲ شد یا از قطعنامه‌های ۱۹۶۹ در مورد مبارزه با آلودگی دریایی که چند ماه بعد منجر به انعقاد کنوانسیون‌های ۱۹۶۹ بروکسل در این زمینه شد، نام برد (زر نشان، ۱۳۹۱: ۷۶).

(۱۱) دشوار است که غیر از حقوق بین‌الملل فضایی، رشته دیگری از حقوق بین‌الملل را بیابیم که این چنین وابسته به فناوری باشد (محمودی، ۱۳۹۰: ۳۱۱).

(۱۲) در همین رابطه دیوان بین‌المللی دادگستری معتقد است که برخی مفاهیم حقوقی ثابت نیستند، بلکه تکاملی و رو به رشد هستند و تفاسیر آنها نمی‌تواند بدون تأثیر از تحولات حقوقی بعدی صورت بگیرد (محمودی، ۱۳۹۰: ۳۰۷).

(۱۳) معاهدات بین‌المللی فضایی که تنها ۵ مورد می‌باشند و همگی در دهه ۶۰ و ۷۰ میلادی به تصویب رسیدند عبارتند از: معاهده فضای ماورای جو (۱۹۶۷)، موافقت‌نامه نجات فضاوردان، بازگرداندن فضاوردان و اشیاء پرتاب‌شده به فضا (۱۹۶۸)، کنوانسیون مسئولیت ناشی از خسارات فضایی (۱۹۷۲)، کنوانسیون ثبت اشیاء پرتاب‌شده به فضا (۱۹۷۵) و موافقت‌نامه حاکم بر فعالیت‌های دول در ماه و سایر اجرام سماوی (۱۹۷۹).

(۱۴) سکوت این معاهدات در خصوص حقوق بازیگران غیردولتی در فضای ماورای جو، پس از جایز دانستن فعالیت ایشان در حیطه، می‌تواند تنها به این معنا باشد که این بازیگران در بهترین حالت خویش از حقوقی مساوی با دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی برخوردارند (Haanappel, 2003: 26).

(۱۵) اعلامیه‌های مجمع عمومی سازمان ملل در زمینه حقوق فضا عبارتند از: اعلامیه شماره ۱۱۴۸ مربوط به کاهش تسلیحات (۱۹۵۷)، اعلامیه شماره ۱۳۴۸ در مورد تأسیس کمیته خاص استفاده صلح‌آمیز از فضای ماورای جو (۱۹۵۸)، اعلامیه شماره ۱۷۲۱ در زمینه آزادی فضا (۱۹۶۱)، اعلامیه شماره ۱۸۸۴ درباره منع پرتاب و

گردش سفینه‌های فضایی حامل سلاح‌های هسته‌ای و دیگر سلاح‌هایی که قدرت تخریبی عظیمی دارند (۱۹۶۳)، اعلامیه شماره ۱۹۶۲ مربوط به اصول حقوقی حاکم بر فعالیت‌های کشورها در کاوش و بهره‌برداری از فضای ماورای جو، کره ماه و دیگر کرات آسمانی (۱۹۶۳).

(۱۶) قطعنامه‌های مجمع عمومی عبارتند از: قطعنامه اصول حاکم بر استفاده از ماهواره‌ها برای پخش مستقیم تصاویر تلویزیونی (۱۹۸۲)، قطعنامه اصول مربوط به سنجش از دور زمین از فضای ماورای جو (۱۹۸۶)، قطعنامه اصول مربوط به استفاده از منابع سوخت هسته‌ای در فضای ماورای جو (۱۹۹۲)، قطعنامه اعلامیه همکاری بین المللی در کاوش و استفاده از فضای ماورای جو به سود و نفع کلیه کشورها با توجه خاص به نیازهای کشورهای در حال توسعه (۱۹۹۶).

(۱۷) برجسته‌ترین دستاورد در این زمینه، پذیرش یک مجموعه اصول اختیاری برای داوری اختلافات مربوط به فعالیت‌های فضایی (۲۰۰۱) از سوی دیوان دائمی داوری بوده است که این اصول، شیوه‌هایی برای حل و فصل اختیاری و اجباری اختلافات ارائه کرد که برای همه طرف‌های درگیر در فعالیت‌های فضایی (از جمله بازیگران غیردولتی) در دسترس است.

(۱۸) مقررات مشابهی در این خصوص، در ماده ۱۴ موافقت‌نامه حاکم بر فعالیت کشورها در ماه و سایر اجرام آسمانی (۱۹۷۹)، تکرار شده است.

(۱۹) در خصوص نظرات ارائه‌شده در مورد عبارت دولت مناسب، مذکور در ماده ۶ معاهده فضا (۱۹۶۷)، مراجعه شود به (امین‌زاده ۱۳۹۱: ۱۵۷-۱۵۲)

(20) International Liability Convention 1972, Supra, Art. 12.

(21) Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies, 27 January 1967, Art. 6.

(22) International Liability Convention 1972, Supra, Art. 2,3,22.

(۲۳) با این وجود، برخی دولت‌های پرتاب‌کننده در قوانین ملی خویش تمهیداتی اندیشیده‌اند تا به واسطه آنها، از زیر بار مسئولیت ناشی از فعالیت‌های فضایی خویش بگریزند. به‌عنوان مثال بر اساس مقررات نظام فدرال ایالات متحده، گردشگران فضایی با امضای برگه معافیت از حمایت و اعلام رضایت شخصی آگاهانه و با قبول خطری که به عهده خودشان است، به فضا سفر می‌کنند؛ این طریقه قانون‌گذاری که به‌نوعی الزامات کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) را نادیده گرفته است، مورد اعتراض وکلای دادگاهی آمریکا قرار گرفته است (بنسوسان، ۱۳۸۹: ۵۴).

(24) International Liability Convention 1972, Supra, Art. 2,3.

(۲۵) در این حادثه که در پی انفجاری که مدت کوتاهی بعد از پرواز فضایی آمریکا چلنجر از مرکز کندی در هوای داخل شاتل پیش آمد، هفت نفر (از جمله سه نفر از کارکنان ناسا، دو نفر نظامی و دو سرنشین دیگر) جان باختند.

(۲۶) جهت اطلاع عرض می‌شود که زبان‌دیده تبعه آمریکا در موارد ورود خسارات فضایی می‌تواند به‌دلخواه خود با توسل به آیین اداری ناسا (National Aeronautics & Space Administration (NASA)) یا قانون کيفری فدرال آمریکا، برای جبران خسارت وارده اقدام کند.

(27) Berg v. Reaction Motors Division, 37 N.J 396, 181 A.2d 487 (N.J.1962) 16, 206.

در این قضیه، دادگاه عالی نیوجرسی خواندگان را به‌طور کامل در قبال خسارات مادی وارده مسئول شناخت.

(۲۸) دنیس تیتو (Dennis Tito) (تبعه ایالات متحده آمریکا) اولین توریست فضایی بود که در سال ۲۰۰۱، شش روز را در پایگاه فضایی بین‌المللی (International Space Station (ISS)) به عکس‌برداری از زمین و گوش دادن به موسیقی اپرا گذراند (Adolph, 2006: 961).

(۲۹) برای داده‌های ماهواره‌ای حتی ارزش حقوقی نیز قابل تصور است. دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه فعالیت‌های نظامی و شبه‌نظامی ایالات متحده آمریکا در نیکاراگوئه (۱۹۸۶)، داده‌های ماهواره‌ای را به‌عنوان دلیل پذیرفت (صادقی و دیگران، ۱۳۹۰: ۵۱).

(30) Hughes Communication Galaxy v. United States, 998 F.2d 953 (Fed Cir 1993).

(31) American Satellite Co v. United States, 998 F. 2d 950 (Fed Cir 1993).

(32) Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space, 1975, Art. 1(2)(c).

(33) Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space, 1975, Art. 2(2).

(۳۴) طبق ماده ۲۲ کنوانسیون مسئولیت ناشی از خسارات فضایی (۱۹۷۲)، در صورتی که اکثریت کشورهای عضو سازمان بین‌المللی مزبور، جزء کشورهای عضو این کنوانسیون و معاهده فضا (۱۹۶۷) باشند و همچنین سازمان مزبور موافقت خود را با پذیرش حقوق و تکالیف مندرج در کنوانسیون مسئولیت ناشی از خسارات فضایی (۱۹۷۲) با صدور اعلامیه‌ای اعلام دارد، کنوانسیون اخیر بر سازمان مزبور اعمال خواهد شد. در حال حاضر دو سازمان بین‌المللی چنین اعلامیه‌هایی صادر کرده‌اند: آژانس فضایی اروپا و سازمان اروپایی ماهواره‌ای مخابراتی (محب‌علی، ۱۳۹۱: ۱۳۲).

(۳۵) در عین حال، حتی اگر دولت‌ها هیچ نظارت مستقیم یا غیرمستقیمی بر فعالیت‌های اتباع خویش نداشته باشند نیز در قبال خسارات فضایی وارده از سوی این اشخاص، مسئولیت بین‌المللی خواهند داشت (Kayser, 2004: 43).

(Quoted: A.D. Webber, 1984: 36)

(۳۶) در عین حال دولت‌ها می‌توانند با وارد کردن الزامات اسناد بین‌المللی در قوانین فضایی ملی، اشخاص و نهادهای خصوصی را به‌طور غیرمستقیم نسبت به این معاهدات متعهد سازند.

(37) Hitchens, Theresa, "Security and Peaceful Uses", *United Nations Institute for Disarmament Research*, Report: 64.

به نقل از: (شریفی طرازکوهی و تاج‌آبادی، ۱۳۹۲: ۱۱۱).

(۳۸) آمار بسیار بالای تبدیل بیش از ۹۰ درصد از اشیای فضایی پرتاب‌شده به پسماندهای غیرفعال، خطر محدودیت و خطر فعالیت‌های فضایی را به نحو قابل ملاحظه‌ای افزایش داده است (Manikowski, 2006: 64).

(39) International Liability Convention 1972, Supra, Art. 8(1).

(40) International Liability Convention 1972, Supra, Art. 8(1),(2).

(۴۱) از آنجایی که معاهدات فضایی به این موضوع نپرداخته‌اند، در این مراجعه از قواعد قانون ملی دولت پرتاب‌کننده پیروی می‌شود، مگر این که قانون فضایی ملی، الزامات خاص دیگری در این خصوص داشته باشد (Walter, 2011: 505).

(۴۲) به این سبب که احتمال ورشکسته شدن عامل فضایی خصوصی می‌تواند دولت را متعهد به پرداخت غرامت سنگین و بدون بازگشت کند، بیمه مسئولیت می‌تواند بسیار راهگشا و مؤثر باشد (Walter, 2011: 505). در عین حال، برخی اوقات شرکت‌های بیمه با مقصر دانستن شرکت‌های سازنده ماهواره، سعی در مبرا کردن خود از مسئولیت دارند. شاید معروف‌ترین این قضاها، قضیه کمپانی بیمه آپلچیان علیه شرکت مک‌دونل

داگلاس بود که در آن شرکت بیمه پس از جبران خسارت ۱۰۵ میلیون دلاری به علت قرارنگرفتن ماهواره پرتاب شده در مدار، با ادعای معیوب بودن راکت، از شرکت سازنده (مکدونل داگلاس) و پیمانکاران فرعی آن در دادگاه‌های ایالات متحده آمریکا شکایت کرد که دادگاه ضمن تصدیق مسئولیت مطلق کمپانی بیمه، ادعای آن را در خصوص شرکت مکدونل داگلاس نپذیرفت (Stroud, 2002: 376-377).

(۴۳) البته الزام بند دوم ماده ۸ کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) چندان هم استثنایی و منحصر به فرد نیست. این مقرر عیناً در بند ۱ ماده ۸ پیش‌نویس کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص حمایت دیپلماتیک (۲۰۰۶) تکرار شده است. طبق این ماده، هر دولتی می‌تواند حمایت دیپلماتیک خود را در خصوص افراد بی‌تابعیتی که در زمان ورود خسارت و یا تقدیم دادخواست به‌طور قانونی و عرفی مقیم آن کشور محسوب می‌شوند، اعمال کند.

(44) Maniatis, D. (1997), "The Law Governing Liability for Damage Caused by Space Objects: From State Responsibility to Private Liability," *Annual Air & Space Law*, Vol.4, No.1: 373.

به نقل از کاظمی، حمید و علی‌اکبر گلرو (۱۳۹۱)، «بررسی فرایند اصول و مبانی مسئولیت فضایی در حقوق بین‌الملل»، *فصلنامه علوم و فناوری‌های فضایی*، دوره پنجم، شماره ۱: ۳۶. در عین حال کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) نیز امکان انعقاد موافقت‌نامه‌های مربوط به تعیین مسئولیت و میزان غرامت برای هر یک از کشورهای دخیل در پرتاب مشترک را مقرر کرده است. طبق ماده ۵ این کنوانسیون، این‌گونه موافقت‌نامه‌ها به‌حق زیان‌دیده در رجوع به هر یک از پرتاب‌کنندگان در خصوص جبران خسارت کامل وی، لطمه‌ای وارد نخواهد کرد.

(۴۵) بیشتر قراردادهای بین‌المللی پرتاب شئی فضایی، در خصوص ارجاع این نوع قراردادها به قوانین حل تعارض دولت‌ها، به قوانین کشوری که پرتاب از آنجا صورت می‌گیرد، ارجاع می‌دهند (کاظمی و گلرو، ۱۳۹۱: ۴۴).

(46) CONAE Resolution 330/96

در عین حال شروع به فعالیت فضایی در آرژانتین باید به کمیسیون ملی فعالیت‌های فضایی National Commission on Space Activities (CONAE) اطلاع داده شود.

(47) Agreement Governing the Activities of States on the Moon and other Celestial Bodies 1979, Art 11(6).

(۴۸) مراجعه کنید به پانوش شماره ۳۴.

(۴۹) سازمان‌های بین‌المللی برخلاف دولت‌ها، تنها در سه حالت ممکن است مقام پرتاب‌کننده محسوب شوند و امکان پرتاب از سرزمین سازمان بین‌المللی متصور نیست؛ یعنی حتی اگر پرتاب شئی فضایی از محوطه‌ی یک سازمان بین‌المللی که در مالکیت آن سازمان نیز باشد، صورت گیرد، به دلیل عدم امکان قائل شدن سرزمین برای یک سازمان بین‌المللی، کشوری که سازمان مزبور در آن واقع شده است، به‌عنوان مقام پرتاب‌کننده تلقی می‌شود.

(50) International Liability Convention 1972, Supra, Art. 1.

(51) International Liability Convention 1972, Supra, Art. 5.

(52) International Liability Convention 1972, Supra, Arts. 9,10.

(53) International Liability Convention 1972, Supra, Art. 22(4).

(54) International Liability Convention 1972, Supra, Arts. 14,15,16,17,18,19,20.

(۵۵) درعین حال، اگر پس از گذشتن شش ماه از صدور حکم غرامت تعیین شده، سازمان بین‌المللی مزبور اقدام به پرداخت نکند، دولت‌های طرف کنوانسیون مسئولیت (۱۹۷۲) که هم‌زمان عضو سازمان بین‌المللی مزبور نیز می‌باشند، به‌طور مشترک و انفرادی مسئول جبران مبلغ می‌باشند (ماده ۲۲(۳)).

(۵۶) توسعه چشمگیر سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی در زمینه‌های متعدد انسان دوستانه، فنی، اقتصادی، ورزشی، حقوق بشر، سیاسی، مذهبی، حقوقی، علمی، فرهنگی موجب شد تا در سال ۱۹۱۰ میلادی، کنگره‌ای از این سازمان‌ها به نام اتحادیه انجمن‌های بین‌المللی (Union of International Associations) در بروکسل بلژیک مستقر شد تا در فعالیت‌های آن‌ها و تعیین شرایط عضویت، هماهنگی ایجاد کند (غفوری، ۱۳۸۵: ۸۹).

(57) http://teacher.scholastic.com/scholasticnews/indepth/shuttle-columbia/about_nasa/index.asp?article=young.

(58) Marvel Entertainment Group, Ink. and Marvel Productions, Ltd. v. Young Astronauts Council and Young Astronaut Management Corporation, United States District Court, S.D. New York, August 1, 1990.

(۵۹) ماده ۶ معاهده فضا (۱۹۶۷): «کشورهای عضو معاهده در قبال فعالیت‌های ملی انجام‌شده در فضا، خواه از سوی موجودیت‌های دولتی یا موجودیت‌های غیردولتی خویش مسئولیت بین‌المللی دارند. فعالیت‌های موجودیت‌های غیردولتی باید با مجوز و تحت نظارت مستمر کشور مناسب طرف معاهده باشد».

(60) Vienna Convention on the Law of Treaties 1969, Art 31(1).

(۶۱) ممکن است ایراد شود که برابر با ترتیبات ماده ۴ کنوانسیون وین (۱۹۶۹)، این سند در خصوص معاهدات لازم‌الاجرا پیش از تصویب آن، یعنی سال ۱۹۶۹ قابل اعمال نیست و در این صورت موافقت‌نامه امداد و نجات را نمی‌توان بر مبنای آن تفسیر و تحلیل کرد. خوشبختانه دیوان بین‌المللی دادگستری مجال اظهارنظر در این باره را یافته است؛ دیوان در این زمینه بر این باور است که کنوانسیون وین به دلیل انعکاس حقوق عرفی در این زمینه، بر تمامی معاهدات بین‌المللی فارغ از تاریخ انعقاد قابل اعمال است (امین‌زاده و علاقه‌بند حسینی، ۱۳۹۲: ۲۷).

(۶۲) شورای امنیت نیز در قطعنامه‌های مربوط به افغانستان، گینه بیسائو و لیبیا به لزوم احترام طرفین مخاصمه، از جمله گروه غیردولتی نظامی به قواعد حقوق بشر و حقوق بشردوستانه اشاره دارد (قطعنامه‌های ۱۲۱۶ (۱۹۹۸)، ۱۵۰۹ (۲۰۰۳) و ۱۴۷۱ (۲۰۰۳))؛ همچنین دیوان بین‌المللی کیفری یوگسلاوی سابق در سال ۲۰۰۲ (در قضیه تادیچ) اذعان داشت: که مسئولیت افراد خصوصی به خاطر شکنجه بدون دستور دولتی نیز مغایر کنوانسیون منع شکنجه است و در حقوق بین‌الملل عرفی، قابل تعقیب و مجازات است (زمانی و ضیایی، ۱۳۹۰: ۶۰ و ۶۱).

(۶۳) آخرین کنوانسیون بین‌المللی فضایی، «موافقت‌نامه حاکم بر فعالیت کشورها در ماه و سایر اجرام سماوی» (۱۹۷۹) است که چندان مورد استقبال دولت‌ها قرار نگرفت و تعداد تصویب‌کنندگان آن، کمتر از ۲۰ دولت است.

(64) Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (copuos).

منابع فارسی

امین‌زاده، الهام (۱۳۹۱)، *حقوق بین‌الملل فضا: معاهده فضای ماورای جو*، تهران: دانشگاه تهران.

امین‌زاده، الهام و یونس علاقه‌بند حسینی (۱۳۹۲). «بررسی امکان تسری ترتیبات موافقت‌نامه امداد و نجات فضانوردان به گردشگران فضایی»، *فصلنامه علوم و فناوری‌های فضایی*، دوره ششم، شماره ۱.

بنسوسان، دیوید (۱۳۸۹)، «مخاطرات سفر به فضا (دورنمای بیمه در زمینه فضا)»، ترجمه ولی‌الله نظمی، *مجله تازه‌های جهان بیمه*، شماره‌های ۱۴۴ و ۱۴۵.

بیگزاده، ابراهیم (۱۳۸۹)، *حقوق سازمان‌های بین‌المللی*، تهران: مجد.
 بیگزاده، ابراهیم (۱۳۷۳)، «تأثیر سازمان‌های غیردولتی در شکل‌گیری و اجرای قواعد بین‌المللی»، *مجله تحقیقات حقوقی*، شماره ۱۵.

خزایی، سیدعلی (۱۳۹۰)، «نظام حقوقی حاکم بر به‌کارگیری سامانه‌های نوبری ماهواره‌های جهانی»، *فصلنامه پژوهش حقوق و سیاست*، دوره سیزده، شماره ۳۲.
 رضی‌پور، فریبا (۱۳۹۳)، *حقوق بین‌الملل و بهره‌برداری نظامی از فضای ماورای جو*، تهران: خرسندی.

رنجبریان، امیرحسین و امینه فراستمند (۱۳۹۲)، «تعیین گستره اصل منع تملک فضای ماورای جو در جریان فرایند خصوصی‌سازی»، *فصلنامه حقوق*، دوره ۴۳، شماره ۴.

زرنشان، شهرام (۱۳۹۱)، «شکل‌گیری قاعده عرفی در حقوق بین‌الملل؛ ارزیابی امکان نقش‌آفرینی بازیگران غیردولتی»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، دوره بیست‌ونهم، شماره ۴۷.

زمانی، سیدقاسم و سیدياسر ضیایی (۱۳۹۰)، «تعمیم نظام مسئولیت بین‌المللی به بازیگران غیردولتی با تأکید بر جدایی‌طلبان»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، سال بیست‌وهشتم، شماره ۴۵.

شرفی طرازکوهی، حسین و حسین تاج‌آبادی (۱۳۹۲). «زیاله‌های فضایی و حقوق بین‌الملل فضا؛ کاستی‌ها و راهکارها»، *فصلنامه حقوق*، دوره چهل‌وسه، شماره ۲.

صادقی، حسین و علی درویش بلورانی و سیدکاظم علوی‌پناه (۱۳۹۰)، «سنجش از دور در نظام حقوقی ملی و بین‌المللی»، *مجله سنجش از دور و GIS/یران*، سال سوم، شماره ۲.

غفوری، محمد (۱۳۸۵)، «بازیگران غیردولتی بین‌المللی و نقش آنها در سیاست‌های بین‌الملل»، *مجله رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، شماره ۸.

فن‌گلان، گرهارد (۱۳۸۹)، *درآمدی بر حقوق بین‌الملل عمومی*، ترجمه سیدداود آقایی، چاپ چهارم، تهران: میزان.

کاظمی، حمید و علی‌اکبر گلرو (۱۳۹۱)، «بررسی فرایند اصول و مبانی مسئولیت فضایی»، *فصلنامه علوم و فناوری فضایی*، سال پنجم، شماره ۱.

محبعلی، پوپک (۱۳۹۱)، *همکاری و منازعه در رژیم‌های بین‌المللی فضای ماورای جو*، تهران: خرسندی.

محمودی، سیدهادی (۱۳۹۰)، «تأثیر فناوری‌های علمی بر توسعه و تحول حقوق بین‌الملل فضایی»، *مجله پژوهش حقوق*، سال سیزدهم، شماره ۳۲.

نواده توپچی، حسین (۱۳۹۳)، *حقوق بین‌الملل فضا*، چاپ دوم، تهران: خرسندی.
 نواده توپچی، حسین (۱۳۸۷)، «رژیم حقوقی فضای ماورای جو زمین و چالش‌های پیش روی آن»، *فصلنامه راهبرد*، شماره ۴۶.

منابع لاتین

- Adolph, John. (2006), "The Recent Boom in Private Space Development and the Necessity of an International Framework Embracing Private Property Rights to Encourage Investment", *The International Law*, Vol.40, No.4: 961-985.
- Blount, P.J. (2007), "Jurisdiction in Outer Space Challenges of Private Individuals in Space", *Journal of Space Law*, Vol.33, No.2: 299-340.
- Cheng, Bin. (1994), "International Responsibility and Liability of States for National Activities in Outer Space Specially by Non-Governmental Entities", *Essays in Honour of Wang Tieya*: 145-163.
- Cheng, Bin. (1998), "Article VI of the 1967 Space Treaty Revisited: "International Responsibility", "National Activities", and "The Appropriate State", *Journal of Space Law*, Vol.26, NO.1: 7-32.
- Failat, Yanal Abul. (2012), "Space Tourism: A Synopsis on its Legal Challenges," *Irish Law Journal*, Vol.1: 120-151.
- Haanappel, Peter P.C. (2003), *The Law and Policy of Air Space and Outer Space: A Comparative Approach*, Kluwer Law International.
- Hermida, Julian. (2010), "Regulation of Space Activities in Argentina", In *National Regulation of Space Activities*, Springer Netherlands: 23-35.
- Jakhu, Ram S. (2010), "Iridium-Cosmos collision and its implications for space operations", *Yearbook on Space Policy*, Springer Vienna: 254-275.
- Kayser, Valerie. (2004), *Launching Space Objects: Issues of Liability and Future Prospects*, Kluwer Academic Publishers.
- Lee, Ricky J. (2001), *Law and Regulation of Commercial Mining of Minerals in Outer Space*, Springer Science & Business Media.
- Lyll, Francis & Larsen, Paul B. (2009), *Space Law: A Treatise*, Ashgate Publishing.
- Malkov, Sergey P. & Doldirina, Catherine (2010), "Regulation of Space Activities in the Russian Federation", *National Regulation of Space Activities*, Springer Netherlands: 315-333.
- Manikowski, Piotr. (2006), "Examples of Space Damages in the Light of International Space Law", *The Poznan University of Economics review*, Vol.6, No.1: 54-68.
- Martinez, Peter. (2010), *Fair and responsible uses of space: a perspective from an emerging space country*, Springer Vienna: 29-45.
- Monserrat Filho, Jose. (2010), "Regulation of Space Activities in Brazil", In *National Regulation of Space Activities*, Springer Dordrecht Heidelberg London New York: 61-80.

- Siemon, Noel & Freeland, Steven. (2010), "Regulation of Space Activities in Australia", *National Regulation of Space Activities*, Springer Dordrecht Heidelberg London New York: 37-60.
- Stroud, Joel. (2002), "Space Law Provides Insights on How the Existing Liability Framework Responds to Damages Caused by Artificial Outer Space Objects", *Real Property, Probate and Trust Journal*, Vol.37, No.2: 363-383.
- Sucharitkul, Sompong. (2006), "Liability and Responsibility of the State of Registration or the Flag State in Respect of Sea-Going Vessels, Aircraft and Spacecraft Registered by National Registration Authorities", *The American Journal of Comparative Law*, Vol.54: 409-442.
- Trepczynski, Susan. (2007), "The Effect of the Liability Convention on National Space Legislation", *Journal of Space Law*, Vol.33, No.1: 221-244.
- Tronchetti, Fabio. (2013), *Fundamentals of Space Law and Policy*, Springer New York.
- Von Der Dunk, Frans. (2007), "Passing the Buck to Rogers: International Liability Issues in Private Spaceflight", *Nebraska Law Review*, Vol.86: 400-438.
- Von Der Dunk, Frans. (2010), "Regulation of Space Activities in The Netherlands," *National Regulation of Space Activities*, Springer Netherlands: 225-246.
- Walter, Edith. (2011), "HOT Issues and Their Handling", *Outer Space in Society, Politics and Law*, Vol.8: 491-518.

